

maar toen enkele respectabele Joden aandrongen op te houden, gaf hij toe. Het conflict wordt gedetailleerd verteld door Josephus en geeft ons een goed beeld van hoe Felix zich gedroeg in zijn functie. Felix' reactie kunnen we als overdreven gewelddadig beschouwen, maar het feit dat hij het dispuut voor de keizer legde, door afgevaardigden van beide partijen te zenden, bewijst dat hij rechtmatig had gehandeld. Het risico bestond er namelijk in dat de afgevaardigden van de gelegenheid gebruik maakten om Felix zelf aan te klagen voor wangedrag, wat niet gebeurde. Bovendien was - ondanks dat het werd afgeraden door de stedelijke elite omwille van het bloedvergieten - het hardhandig onderdrukken van rellen met behulp van troepen geen uitzonderlijk gegeven bij ordehandhaving.³ In die zin was vooral de zelfzekerheid van de Joodse reischoppers opmerkelijk.

Besluit

Als we dus de verschillende bronnen naast elkaar plaatsen, herkennen we een gelijksoortige tegenstelling als bij Pilatus; enerzijds is er het beeld van een toegewijde menselijke rechter en anderzijds dit van een wreedaardige corrupte tiran. Dit doet vermoeden dat we, zowel bij de beeldvorming over Pilatus als bij deze van andere Romeinse gezagsdragers in Judaea, te maken hebben met tegenstrijdige tendensen in het retorisch programma bij enerzijds de Bijbelse geschriften en anderzijds Josephus' geschriften. Daarom is het niet goed om onze beeldvorming enkel en alleen te baseren op basis van Josephus' insinuaties of deze met een beroep op de Bijbelse geschriften af te wijzen. Het lijkt het beste om de feitelijke gebeurtenissen die in de verschillende literaire bronnen worden verhaald op een rij te plaatsen en naast elkaar te bestuderen. De beschuldigingen van hardhandigheid en corruptie aan het adres van Felix zijn dan wel waarschijnlijk, maar die maken van hem geen uitzonderlijke procurator. De enige handeling van Felix die wel in het oog springt is de moord op Jonathan, maar door gebrek aan sluitend bewijs en Josephus' gebrekkige motivering is het beter om zijn betrokkenheid met een korreltje zout te nemen. Een gelijkaardige nuancering doet ook het beste recht aan de historische figuur van Pilatus.

Het beeld dat dan te voorschijn komt is dit van een weliswaar corrupte, maar vastberaden Romeinse gezagsdrager die vooral politiek tracht te overleven in het wespennest dat Judaea toen was.

Beknopte bibliografie

- K. Baruch, Jewish Coins and Their Historical Importance, in: *The Biblical Archaeologist*, 26, 2 (1963) 38-62.
- F. E. Brenk en S.J.F. Canali De Rossi, The 'Notorious' Felix, Procurator of Judaea, and his many wives (Acts 23-24), in: *Biblica* 82 (2001) 410-7.
- E. Gabba, The Social, Economic and Political History of Palestine, 63 BCE-CE 70, in: *The Cambridge History of Judaism*, 3, *The Early Roman Period* (Cambridge 1999).
- B. Kelly, Riot Control and Imperial Ideology in the Roman Empire, in: *Phoenix* 61, 1 (2007) 150-76.
- E. Schürer, G. Vermes, F. Millar, M. Black en P. Vermes, *History of the Jewish people in the Age of Jesus Christ*, 1 (Avon 1973).
- M.E. Smallwood, *The Jews under Roman rule. From Pompey to Diocletian* (Leiden 1976).
- P.R.C. Weaver, Procurators in the Imperial Administration, in: *Historia; Zeitschrift für Alte Geschichte* 14, 4 (1965) 460-9.

Noten

1. Baruch (1963) 55.
2. In de woorden van Gabba is de beschuldiging zelfs belachelijk te noemen, Gabba (1999) 145.
3. Kelly (2007).

Op weg naar Rome Een brief van Ignatius van Antiochië

Smyrna, het moderne Izmir, aan het begin van de 2de eeuw n.Chr. Het is hoog zomer. Zoals altijd heerst er in de drukke havenstad veel bedrijvigheid, want het is een goede tijd voor handel en verre reizen. Toch is er ook iets ongewoons aan de hand.

Een Romeinse militaire delegatie is aangekomen vanuit Antiochië, na een lange, vermoeiende reis over land dwars door het huidige Turkije. De soldaten begeleiden een bijzondere gevangene, een christelijke bisschop genaamd Ignatius. De man is op speciaal transport naar Rome, waar hij voor de wilde beesten zal worden gegoooid. Terwijl de delegatie zich voorbereidt op de oversteek naar Noord-Griekenland, zit Ignatius ergens in Smyrna vast. Vermoedelijk vlakbij de haven, ergens op een goed bewaakte plaats. Maar de bisschop wordt niet afgeschermd van de buitenwereld. Integendeel zelfs, hij heeft volop contacten met vrienden, volgelingen en collega's. Zo kan hij bezoek ontvangen en staan hem enkele christelijke begeleiders ter zijde. En vooral: hij is in staat om zelf te communiceren met de christelijke wereld, en wel via het geschreven woord, in de vorm van brieven. Zeven brieven die Ignatius schreef aan medechristenen zijn bewaard gebleven, waaronder als bekendste de 'Brief aan de Romeinen'. De echtheid ervan is vaak betwist maar bij moderne Ignatius-uitgevers is er een brede consensus over deze zeven teksten. Ze vormen samen een belangwekkend document uit het vroegste christendom. Maar bovenal vallen ze op vanwege hun meeslepende inhoud en vurige toon. Wie was deze Ignatius? En wat bezielde hem precies?

De heilige Ignatius van Antiochië. Deel van een altaarstuk uit Toscane van een onbekende kunstenaar, ca.1480 (Rijksmuseum, Amsterdam).

Vincent Hunink is universitair docent Latijn en Vroegchristelijk Grieks en Latijn aan de Radboud Universiteit Nijmegen.
Zie: www.vincenthunink.nl

Conflicten

Ignatius was vanaf eind 1ste eeuw bisschop van de christelijke gemeente in Antiochië in Syrië (het huidige Antakya in Turkije). De omvang van christelijke gemeenschappen in die periode en in die omgeving moet nog heel bescheiden zijn geweest. De christenen vormden in het Antiochië van die dagen hooguit een kleine minderheid. In de ogen van de meeste anderen ging het om een merkwaardige sekte van joodse komaf.

Veel last had men daarvan niet, en er is dan ook geen aanwijzing voor een systematische christenvervolging in die tijd en streek. Dat blijkt bijvoorbeeld ook uit het getuigenis van Plinius in zijn bekende briefwisseling met keizer Trajanus (Plinius 10,96-97). Ignatius was dus geen slachtoffer van een antichristelijke razzia of iets dergelijks. Wat was er dan aan de hand? Een uit de hand gelopen conflict tussen de christenen en het stadsbestuur? Juridische aanklachten van fraude of andere misdaden? Of erger: interne verdeeldheid in de christengemeente, waarbij de bisschop door een groep als 'schuldige' naar voren werd geschoven?

De precieze aanleiding blijft onduidelijk. Ook het gegeven dat Ignatius niet ter plekke in Antiochië werd berecht en veroordeeld levert vragen op. Wilde de lokale Romeinse machthebber, de stadhouder van de provincie Syrië, zijn handen er niet aan branden? Of had Ignatius misschien zelf gevraagd om verplaatsing van zijn proces naar de hoofdstad, ten overstaan van de keizer? Dat kon zeker niet iedereen zomaar gedaan krijgen. Maar misschien bezat Ignatius het Romeinse staatsburgerschap en kon hij bijzondere rechten laten gelden.

Wat de aanleiding en juridische context ook mogen zijn geweest, voor Ignatius zelf ligt alles volkomen duidelijk. Hij is gearresteerd en wordt afgevoerd naar Rome, waar hij in de arena zal sterven. Zo zal hij een indringend getuigenis kunnen geven van zijn geloof en op spraakmakende wijze kunnen sterven. Zijn marteldood zal daarmee een overtuigend staaltje geloofsonderricht worden.

Maar ook al tijdens zijn transport vanuit Antiochië zag Ignatius mogelijkheden voor verkondiging en pr. De eerste fase van de reis voerde de delegatie langs Tarsus (de geboorteplaats van Paulus), Laodicea en Filadelfia naar

Smyrna. Het transport bleef niet onopgemerkt, want christelijke zustergemeenten in die plaatsen toonden meteen hun belangstelling en maakten onderweg kennis met de bisschop.

Al snel bereikte Ignatius de status van vip. Na aankomst in Smyrna kwamen er ook delegaties vanuit naburige christelijke gemeenten, die niet aan de route van het militaire konvooi lagen: Efese, iets zuidelijker aan de kust, en Magnesia en Tralles in het binnenland ten oosten van Efese. De delegaties kwamen hem begroeten en verzekerden hem van hun steun en bewondering. Intussen was de bisschop ook warm verwelkomd door zijn collega-bisschop van Smyrna, Polycarpus, en toonde de hele lokale christengemeente haar deelname en betrokkenheid.

Brieven

Zo is er in die zomer bij de haven van Smyrna dus een soort christelijk centrum. Bisschop Ignatius kan er medegelovigen ontvangen, overlegt er met zijn collega Polycarpus, en wordt geholpen door gediensstige diakens. De Romeinse militairen en bestuurders vinden het klaarblijkelijk allemaal best. De belangstelling moet Ignatius goed hebben gedaan. En hij neemt de gelegenheid te baat om zijn invloed te laten gelden, zolang het nog kan. Allereerst schrijft hij vanuit Smyrna brieven aan de genoemde gemeenten van buiten de afgelegde route. Hij dankt en complimenteert de Efeziërs, Magnesiërs en Tralliërs en bemoedigt hen om de eenheid te bewaren en de juiste leer aan te houden.

Vervolgens richt hij de blik naar voren, richting Rome. Ignatius' vierde brief, de 'Brief aan de Romeinen', is zonder twijfel het pronkstuk uit de bewaarde brievencollectie. Deze brief stuurt hij vooruit naar de christengemeente in Rome, die met hem al in contact is getreden via afgevaardigden. Ignatius is natuurlijk dankbaar voor de steun die hij mag verwachten, maar tegelijk vreest hij voor zijn martelaarschap. Als de christenen in Rome het voor hem gaan opnemen, wordt hij misschien niet voor de wilde dieren gegooid.

'Geketend in Christus Jezus hoop ik u te kunnen begroeten, als het Gods wil is dat ik waardig blijf het eind te halen. Ja, het begin is veelbelovend! Maar dan moet ik wel de genade

krijgen mijn erfdeel ongehinderd in ontvangst te kunnen nemen. Ik ben bang voor uw liefde, zij zal mij misschien onrecht doen! Voor u is het gemakkelijk te doen wat u wilt, voor mij moeilijk om God te bereiken als u mij niet spaart. Nee, ik wil niet dat u mensen behaagt maar dat u God behaagt, en dat doet u nu ook. Voor mij geldt dat ik nooit meer zo'n kans krijg God te bereiken, en voor u dat u geen grotere daad op uw naam kunt krijgen. Maar dan moet u wel uw mond houden! Als u uw mond houdt over mij word ik een woord van God. Maar vat u liefde op voor mijn aardse vorm, dan word ik opnieuw zomaar een stem. Geef mij niet meer dan één ding. Vergoten wil ik worden voor God, zolang het altaar nog klaarstaat. Dan kunt u in liefde een koor vormen en zingen voor de Vader in Jezus Christus: God heeft de bisschop van Syrië waardig geacht te komen tot waar de zon ondergaat, nadat Hij hem heeft gezonden

vanwaar de zon opgaat. Iets prachtigs is het vanuit de wereld onder te gaan naar God om zo in Hem op te gaan.' (1-2)

En zo drukt hij het zijn Romeinse lezers op het hart: doe niets voor mij, laat mij de marteldood sterven, ik wil mij helemaal geven voor Christus. Het is een opmerkelijke situatie: een aangeklaagde die hulp en redding weigert en graag dood wil. En Ignatius zet deze paradox nog wat steviger aan: het mededogen van de christelijke broeders en zusters zou vijandigheid zijn, hun nietsdoen een blijk van christelijke liefde.

In hartstochtelijke bewoordingen en indringende beelden drukt Ignatius uit waar hij zo naar verlangt: sterven voor God, de marteldood bereiken in de arena, om langs die weg Christus te bereiken. Meer dan eens krijgt zijn betoog lyrische en hymnische trekken.

Paulus overhandigt een van zijn brieven aan een bode. Houtsnede uit de werkplaats van Lucas Cranach in de Wittenberg Biblia (1534), fol.CXV (Herzogin Anna Amalia Bibliothek, Weimar).

Christenen voor de wilde dieren.
Schilderij van Jean-Léon Gérôme uit
1883 (Walters Art Gallery, Baltimore).

‘Vrijwillig sterf ik voor God als u het niet verhindert. Ik druk u op het hart: wordt geen ontijdige vriendelijkheid voor mij. Nee, laat mij voer voor wilde beesten zijn. Door hen kan ik God bereiken. Graan van God ben ik en wilde beesten-tanden malen mij, zodat ik zuiver brood van Christus blijken mag. Nee, vlei de wilde beesten, laat ze mijn graf zijn! Ze moeten van mijn lichaam niets meer overlaten. Dan ben ik in mijn slaap niemand tot last. Werkelijk leerling ben ik van Jezus Christus als de wereld zelfs mijn lichaam niet kan zien. Smee Christus voor mij! Dit zijn de werktuigen, zo wil ik eindigen als offer voor God.

Ik geef u hier geen aanwijzingen zoals Petrus en Paulus! Zij waren apostelen, ik een veroordeelde. (1) Zij waren vrij, ik tot nu toe slaaf. Maar als ik lijd word ik vrijgelatene van Jezus Christus en zal ik in Hem als vrij man weer opstaan. Vooralsnog ben ik geketend en leer ik om niets te begeren.’ (4)

Ignatius’ grote verlangen naar de marteldood levert opmerkelijke passages op. Het lijkt of geen gedachte, geen uitdrukking hem ver genoeg gaat.

‘Ik hoop dat ik mag genieten van de wilde beesten die voor mij zijn klaargezet. En ik bid dat ze mij vlug zullen aanpakken.

Ja, ik zal ze vleien dat ze mij vlug verorberen, niet zoals bij sommige anderen, die zij niet durfden aan te raken. En willen ze dit niet uit eigen beweging, dan zal ik ze dwingen! Vergeeft u mij, ik weet wat in mijn belang is! Nu begin ik een leerling te zijn. Laat niets zichtbaars of onzichtbaars mij bejegenen met afgunst, dan bereik ik Jezus Christus. Vuur en kruis en hordes wilde beesten en verminging, vierendeling, botten-versplintering, amputaties en vermaling van heel mijn lijf, de boze folteringen van de duivel: kom maar over mij heen! Zolang ik Jezus Christus maar bereik. De grenzen van de kosmos, de koninkrijken van de wereld hier, ze zeggen mij niets. Voor mij is het prachtig te sterven in Jezus Christus: liever dat dan heersen over de grenzen van de aarde. Hem zoek ik, voor ons is Hij gestorven; Hem wil ik, voor ons is Hij opgestaan. Mijn barensweeën zijn aanstaande.

Vergeeft u mij, broeders. Belet mij niet te leven, wil niet dat ik sterf! Ik wil van God zijn: geef mij niet weg aan de wereld, bedrieg mij niet met materie. Laat mij gaan, laat mij het pure licht ontvangen. Eenmaal ginds gearriveerd zal ik Mens zijn. Gun het mij: navolgen van het Lijden van mijn God. Heb je God in jezelf? Bedenk dan wat ik wil, leef mee, besef wat mij in zijn greep houdt. (...)

Levend schrijf ik u, en ook verliefd op de dood. Mijn liefde is gekruisigd, in mij is geen vuur dat houdt van materie. Maar levend water wel, dat spreekt in mij en zegt van binnen: ‘Kom! Naar de Vader!’ Nee, ik heb geen plezier in voedsel dat vergaat, niet in genoegens van dit leven, ik wil het Brood van God: het Lichaam van Jezus Christus uit het zaad van David. En te drinken wil ik Zijn Bloed: dat is liefde die niet vergaat.

Ik wil niet langer leven naar menselijke normen...’ (5-8)

Ignatius’ denkbeelden bergen wel een potentieel gevaar voor de vroege christelijke kerk: het enthousiasme om martelaar te worden kan gemakkelijk al te groot worden, en zo de goede orde en hiërarchie in de christengemeenschappen ondergraven. In de 2de en 3de eeuw zullen christelijke leiders het fenomeen van martelaarschap dan ook snel gaan beteugelen en controleren.

Maar Ignatius heeft nog geen last van beperkingen of

Terechtstelling van een ter dood veroordeelde. Detail van een vloermozaïek uit een Romeinse villa in Zliten (Tripolitanië), 1ste eeuw n.Chr. (Museum Tripoli, © Livius Onderwijs).

officiële kerkelijke regels. Hij kan onverkort pleiten voor zijn eigen martelaarschap. Hierin gaat hij ver, voor veel moderne lezers té ver. Ook in de oudheid zal zijn tekst voor sommige mensen wel iets te veel van het goede zijn geweest. Zijn wens te sterven voor Christus laat zich ook lezen als een welbewuste afwijzing en weigering van het leven, een indirecte zelfdoding. Toch blijft zijn ‘Brief aan de Romeinen’ boeien door zijn ongekende intensiteit. De geestdrift van de schrijver is als een verzegend vuur ondanks twintig eeuwen afstand.

Nasleep

Het vertrek van de militaire delegatie met Ignatius vanuit Smyrna zal eind augustus hebben plaatsgevonden. Zijn ‘Brief aan de Romeinen’ is namelijk gedateerd op 24 augustus. De reis gaat vervolgens eerst naar de noordelijker gelegen havenplaats Troas aan de Dardanellen. Misschien niet

toevallig opnieuw een plaats waar de apostel Paulus geweest is (vergelijk Handelingen 16,6-10 en 20,7-12). Voor Ignatius zal het bezoek aan alweer een Paulijnse plaats een groot genoegen zijn geweest. Het kan niet anders of hij voelde zich direct in Paulus’ traditie staan, ook al verklaart hij bij herhaling dat hij anderen niets kan voorschrijven zoals de apostelen dat deden. Maar alleen al zijn keuze voor het medium van de openbare zendbrief is veelzeggend. Vanuit Troas schrijft Ignatius nog drie brieven, korter en inhoudelijk eenvoudiger dan de eerste vier vanuit Smyrna. Ignatius kent de aangeschrevenen goed en kan volstaan met min of meer globale bemoedigingen en dankwoorden. Na Troas raakt het spoor van Ignatius verloren. Of hij in Rome is aangekomen is niet onomstotelijk bewezen. Uiteraard bestaan er prachtige verhalen uit de late oudheid over zijn proces en marteldood, zoals dat een heilige betaamt. Maar hun waarde als historische bronnen is

nagenoeg nihil. In de vroegchristelijke literatuur wordt Ignatius wel een enkele keer genoemd, bijvoorbeeld in een brief van bisschop Polycarpus van Smyrna en in een korte vermelding bij de kerkhistoricus Eusebius (na 313), maar veel bewijskracht heeft dit niet. We moeten het dus doen met de teksten van Ignatius zelf.

Niet alleen de historische setting laat zich uit de brieven afleiden. Ze vertellen ook veel over Ignatius' denkbeelden en de problemen waarvoor hij gesteld is. Veel daarvan blijft voor ons enigszins vaag. Net als de brieven van Paulus zijn deze brieven geschreven voor insiders, die aan een half woord genoeg hebben en die gewend zijn aan een klimaat van inhoudelijke discussies. In de vroege kerken wordt er druk gedebatteerd over de kern van het geloof. Iets als een op concilies vastgelegd 'credo' zal dan nog eeuwen op zich laten wachten. Er heerst in Ignatius' tijd inhoudelijk veel verwarring en onduidelijkheid, en allerlei stemmen laten zich horen in het debat.

Vragen

De stem van Ignatius klinkt in elk geval luid en duidelijk. Hier schrijft een kleine lokale bisschop in de voetsporen van de grote Paulus. Hij vindt zichzelf onwaardig en nietig, maar neemt de rol aan van een leermeester en autoriteit. Hij is, naar zijn eigen idee, op weg naar de hemel maar schrijft uitvoerig over allerlei praktische, aardse zaken. En bovenal: Ignatius' persoonlijke glorie als martelaar-in-spe wordt nadrukkelijk gevierd en vereeuwigd, maar wel in de vorm van brieven in het belang van de hele christelijke gemeenschap. Zo beroemd als de brieven van Paulus zijn die van Ignatius niet geworden. In de canon van het Nieuwe Testament zijn ze niet opgenomen, wat op zichzelf zeker niet ondenkbaar zou zijn. Maar veelgelezen en geliefd zijn ze altijd geweest. Ignatius confronteert lezers met indringende vragen. Moet je alles willen opgeven voor Christus? Ook je eigen leven? Wat zijn de verrukkingen die je dan te wachten staan? En wat is de kracht van het geschreven woord? Het zijn allemaal vragen die direct verbonden zijn met de verre, vreemde, vroegchristelijke wereld van Ignatius van Antiochië. Maar ook in de 21e eeuw zijn vragen over martelaarschap nog onverminderd actueel.

* *Ignatius Van Antiochië, Graan voor God, Brieven van een martelaar*, ingeleid en vertaald door Vincent Hunink, verschijnt in 2012 bij Uitg. Kok, (Utrecht).

Beknopte bibliografie

De teksten van Ignatius zijn te vinden in de Grieks-Engelse uitgave van Bart Ehrman (*The apostolic fathers, I, edited and translated by Bart D. Ehrman*, Loeb Classical Library 24, Cambridge Massachusetts; London, England, 2003, 201-321). Veel informatie is te vinden in het mooie commentaar van Schoedel (*Ignatius of Antioch, A commentary on the letters of Ignatius of Antioch*, by William R. Schoedel, edited by Helmut Koester, Philadelphia 1985).

Bisschop Ignatius van Antiochië sterft ca. 110 als een martelaar. Detail van een schilderij van Luca Giordano (1632-1705) (Galleria Borghese, Rome).

Tentoonstellingsagenda

NEDERLAND

Amsterdam

t/m 16 maart 2012

Hermitage Amsterdam: *Rubens, Van Dyck & Jordaens. Vlaamse schilders uit de Hermitage.*

Tot 16 maart 2012 presenteert de Hermitage Amsterdam een selectie uit de verzameling Vlaamse kunst van de Hermitage St.-Petersburg: 75 schilderijen en circa 20 tekeningen, waaronder talrijke meesterwerken van de grote drie van de Antwerpse school: Peter Paul Rubens, Anthonie van Dyck, Jacob Jordaens en werken van bekende tijdgenoten.

Met 17 schilderijen en veel tekeningen krijgt Peter Paul Rubens (1577–1640) extra aandacht. Hij was de meest invloedrijke 17de-eeuwse Vlaamse schilder. Zijn invloed en navolging komen in de tentoonstelling ook ruim aan bod. Zo nemen de elegante portretten van Anthonie van Dyck (1599–1641), de beste leerling van Rubens, een belangrijke plaats in. Hij schilderde rond 1638 de Engelse koning Karel I en zijn echtgenote, de Franse koningsdochter Henriette Maria. De derde grote meester van de Vlaamse school, Jacob Jordaens (1593–1678), was geen leerling van Rubens, maar werd wel door hem beïnvloed. In schilderijen laat hij de beschouwer meegenieten van de Vlaamse levenslust. Zelfs zijn historiestukken kregen een Vlaamse sfeer. Deze collectie is voor het eerst in Nederland. Veel van de geëxposeerde werken zijn in de 18de eeuw verworven door Catharina de Grote. Aan de hand van een audiotour, een film en computerprogramma's worden de Vlaamse kunst en de geschiedenis van de Vlaamse kunstcollectie in de Hermitage St.-Petersburg uitvoerig belicht. Er is een catalogus verschenen met bijdragen van Russische en Vlaamse auteurs.

Hermitage Amsterdam
Amstel 51
Website: www.hermitage.nl

Amsterdam /Leiden

t/m 18 maart 2012

Allard Pierson Museum en Rijksmuseum van Oudheden: *Etrusken. Vrouwen van Aanzien, Mannen met Macht* Amsterdam en Leiden stellen de Etrusken met een dubbeltentoonstelling voor aan het publiek. De Etruskische cultuur was zo'n 3000 jaar geleden, ruim vóór de komst van de Romeinen, de hoogst ontwikkelde beschaving in Midden-Italië. Zij beleefde tussen 750 en 500 v. Chr. haar grootste bloei. Nog steeds markeren de resten van Etruskische graven het landschap van Umbrië en Toscane. Ook de Etruskische kunst, van goudsmeedwerk tot kleurrijke schilderijen, spreekt tot de verbeelding. De Etrusken kenden een geëmancipeerde maatschappij, waarin vrouwen en mannen, in maatschappelijke, culturele en religieuze posities, gelijkwaardig waren. De gelijkwaardigheid van mannen en vrouwen is het uitgangspunt van de dubbeltentoonstelling. De tentoonstellingen zijn thematisch opgezet en vertellen het verhaal van de Etruskische macht, rijkdom en religie, elk vanuit een eigen invalshoek.

De Etruskische vrouwen staan centraal in Leiden. Aan de orde komt hun rol als priesteres, echtgenote en moeder. Ook gaat de aandacht uit naar hun schoonheidsidealen, hun gevoel voor mode en hang naar sieraden. De Amsterdamse expositie belicht de Etrusken vanuit het mannelijk perspectief, met veel aandacht voor de rijkdom en handelsgeest van het Etruskische volk, het machtsvertoon en het oorlogsgeweld. Te zien zijn ruim 700 stukken, waarvan 200 uit buitenlandse musea, onder meer uit Florence, Rome,

Zie voor meer uitgebreide informatie over tentoonstellingen de website van het NKV: www.nkv.nl.